

8. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : [навч. посіб.] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
9. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Воронько П. Повінь : вибр. твори / Платон Воронько. – К. : Криниця, 2004. – 608 с.
2. Гончар О. Твори : в 12 т. Т.1 : Прапороносці. Поезії. Коментарі / Олесь Гончар – К. : Наук. думка, 2001. – 573 с.
3. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
4. Кочерга І. Вибрані твори / Іван Кочерга. – К. : Сакцент-плюс, 2005. – 480 с.
5. Куліш П. Твори : в 2 т. Т. 1 : Прозові твори; поетичні твори; переспіви та переклади / Пантелеймон Куліш. – К. : Наук. думка, 1998. – 750 с.
6. Павличко Д. В. Вибрані твори : у 2 т. Т. 1 : Вірші; поеми / Д. В. Павличко. – К. : Укр. енцикл., 2008. – 608 с.
7. Симоненко В. Твори : в 2 т. Т. 1 : Поезії; проза / Василь Симоненко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – 423 с.
8. Сосюра В. Вибрані твори : в 2 т. Т. 1 : Поетичні твори / Володимир Сосюра. – К. : Наук. думка, 2000. – 645 с.
9. Стельмах М. Вибрані твори : у 2 т. Т. 1 : Чотири броди / Михайло Стельмах. – К. : Укр. письменник, 2003. – 594 с.
10. Стус В. Палімпсест : вибране / Василь Стус. – К. : Факт, 2006. – 432 с.
11. Теліга О. Вибрані твори / Олена Теліга. – К. : Смолоскип, 2008. – 534 с.
12. Тютюнник Г. Облога : вибр. твори / Григор Тютюнник. – К. : Університет. вид-во «Пульсари», 2005. – 832 с.
13. Українка Леся. Поезії. Поеми / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1989. – 501 с.
14. Українка Леся. Драматичні твори / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1989. – 761с.
15. Франко І. Вибрані твори / Іван Франко. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2006. – 1079 с.

УДК 811.161.2 '367.5

Ірина Мельник

ВАЛЕНТНІСТЬ ВІДЧИСЛІВНИКОВИХ ДІЄСЛІВНИХ СИНТАКСИЧНИХ ТРАНСПОЗИТИВ

У статті з'ясовано специфіку відчислівникової синтаксичної вербалізації; охарактеризовано валентний потенціал відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитивів відповідно до їхніх семантичних особливостей; дифе-

ренційовано залежні актантні позиції на лівобічні / правобічні, облігаторні / факультативні; визначено морфологічні та семантичні варіанти залежних іменникових компонентів.

Ключові слова: транспозиція, транспозит, вербалізація, валентність, лівобічна валентність, правобічна валентність, облігаторний актант, факультативний актант, суб'єкт, об'єкт.

Мельник И. Валентность глагольных синтаксических транспозитов, образованных от имён числительных. В статье определена специфика синтаксической вербализации имён числительных, охарактеризирован валентный потенциал отнумеральных синтаксических транспозитов в соответствии с их семантическими особенностями, дифференцированы зависимые актантные позиции на левосторонние / правосторонние, облигаторные / факультативные, установлены морфологические и семантические варианты зависимых субстантивных компонентов.

Ключевые слова: транспозиция, транспозит, вербализация, валентность, левосторонняя валентность, правосторонняя валентность, облигаторный актант, факультативный актант, субъект, объект.

Melnyk I. The Valency of Numeralized Verbal Syntactic Transpoztyts. The article deals with specificity of numeralized syntactic verbalization. The valent potential of numeralized verbal syntactic transpoztyts are characterized according to their semantic peculiarities. Left-sided, right-sided, obligatory and optional positions are distinguish on the basis of dependent actant positions. Morphological and semantic variants of dependent substantival components are defined.

Key words: transposition, transposyt, verbalization, valance, left-sided valency, right-sided valency, obligatory actant, optional actant, subject, object.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасній лінгвістиці валентність належить до активно обговорюваних проблем, до яких не вщухає інтерес від часу появи граматики залежностей Л.Теньєра. Теорію валентності науковець пов'язував із «вербальним вузлом, що формує дієслово із залежними від нього актантами. »Кількість актантів у реченні, за його спостереженнями, зумовлено семантичною та граматичною дієслівною специфікою. Правильно визначивши теорію валентності, Л. Теньєр, проте, не запропонував викінченого розуміння цієї проблеми. Це зумовлено, очевидно, тим, що дослідник розглядав поняття валентності насамперед як синтаксичне явище, що притаманне лише одному лексико-граматичному класу слів – дієсловам, не проводив чіткої диференціації формальних і семантичних позицій речення, не здійснював поділу залежних компонентів на облігаторні та факультативні, не брав до уваги

валентно зумовлені прийменниково-відмінкові іменникові сполуки, а лише аналізував валентно залежні безприйменниково-відмінкові іменникові форми [27, 251–252]. Теорія валентності отримала логічне продовження в працях Ж. Фурке, Г. Брінкмана, Й. Ербена, Г. Гельбіга, В. Шмідта, П. Гребе, К.-Е. Зоммерфельдта та ін.

Іншого тлумачення проблема валентності набула в східнослов'янському мовознавстві. Наукові студії В. Г. Адмоні, С. Д. Кацнельсона, О. І. Москальської, М. Д. Степанової, Б. А. Абрамова, Й. Ф. Андерша, Ю. Д. Апресяна, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, М. П. Кочергана, Т. Є. Масицької, М. В. Мірченка, М. І. Степаненка й ін. торкаються цієї проблематики. Загально визнаним у сучасній лінгвістиці є погляд на валентність як «вміщену в лексичному значенні слова синтаксичну потенцію, тобто здатність приєднувати до себе інше категорійне цілком визначене повнозначне слово» [14, 20].

У трактуванні поняття валентності, яке потрібно диференціювати відповідно до різних мовних рівнів, зарубіжні та вітчизняні лінгвісти до сьогодні не дійшли одностайності. Неодновимірність цієї категорії, її багатоплановий характер спонукають сучасних мовознавців до пошуку й застосування нових продуктивних теоретичних ідей, які б ураховували системні взаємозв'язки різних мовних рівнів. Показовим у цьому плані є функційно-категорійний підхід до розгляду категорії валентності, зреалізований у працях І. Р. Вихованця та його послідовників, який комплексно застосовано у вирішенні й аналізі частиномовних одиниць і граматичних категорій, виокремлених відповідно до морфолого-синтаксичної концепції частин мови. І. Р. Вихованець першим у лінгвоукраїністиці цілісно схарактеризував цю складну граматичну категорію на тлі відмінкової системи української мови. Термін «валентність», який уживає вчений, має стосунок до двох її вимірів – семантико-синтаксичного й формально-синтаксичного [3, 41]. Наступні дослідження категорії валентності в українській мовознавчій науці пов'язані з іменами А. П. Загнітка, К. Г. Городенської, Т. Є. Масицької, М. В. Мірченка, В. М. Ожогана, І. А. Пасічник, О. Г. Межова, Н. М. Костусяк та ін. У новітніх студіях валентність вивчено крізь призму лексико-семантичного, синтаксичного, морфологічного й словотвірного мовних рівнів і кваліфіковано як міжрівневу граматичну категорію [5; 18; 21; 22] або міжрівневу опосередковано морфологічну категорію [9; 0; 16]. Обидва підходи враховують багатоаспектний характер цього складного мовного явища.

Валентність належить до найскладніших граматичних категорій, вона є однією з головних проблем теоретичної морфології й синтаксису, оскільки орієнтована на загальну теоретичну проблематику та має безпосередній стосунок до актуальних питань сучасної науки про мову. Зацікавлення категорією валентності зумовлене бажанням учених тлумачити мову як ієрархічно організоване єдине ціле, складниками якого є підпорядковані йому підсистеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки теорія валентності зайняла одне з основних місць у методиці лінгвістичних досліджень. До головних носіїв валентності в структурі речення належать дієслова, тому закономірно, що увагу науковців привертають саме питання валентності дієслів як частини мови, якій властиві найскладніші та найрізноманітніші сполучувальні можливості. Аналізуючи валентність дієслова, дослідники акцентують увагу на її непохідному характері, що зумовлений вербоцентричною теорією речення відповідно до якої «дієслово у функції предиката конститує речення» [26, 172], передбачаючи навколо себе відкриті позиції, кількість і характер яких чітко детерміновані й можуть (або повинні) бути заповнені залежними субстанційними компонентами. Отже, суть валентності дієслова полягає в його здатності вступати на основі свого лексичного значення в певні зв'язки з іншими словами. Цю здатність дієслово звичайно реалізує в позиції присудка або головного члена односкладних речень, співвідносного з присудком. Поряд із дієслівною валентністю увагу вчених привертає також валентна своєрідність похідних синтаксичних одиниць: прикметників, прислівників, предикатних іменників і числівників [4; 5; 6; 7; 13; 15; 16; 22; 23; 24; 26; 28], що набувають валентних спроможностей унаслідок переміщення в первинну для дієслова присудкову позицію, яка, як відомо, для інших лексико-граматичних розрядів слів є вторинною. Дослідники вторинних функцій цих частин мови зосереджують увагу на особливостях їх уживання в присудковій позиції та наголошують на похідному характері валентності. Похідність валентності відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів є очевидною, що стимулює нас до систематизації теоретичного й комплексного напрацювання фактичного матеріалу з аналізованої проблематики. **Актуальність** нашої праці вмотивована необхідністю цілісного вивчення похідного, вторинного, характеру валентності відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів на тлі непохідності, первинності, валентності

дієслова. **Мета** студії полягає в здійсненні комплексного аналізу валентності відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів на матеріалі сучасної української літературної мови. Щоб досягти поставленої мети, потрібно розв'язати такі **завдання**: 1) з'ясувати специфіку похідності валентності відчислівникових синтаксичних транспозитів на тлі непохідності валентності дієслова; 2) виявити особливості відчислівникової синтаксичної вербалізації, якою зумовлено валентність транспонованих у сферу дієслова числівникових компонентів; 3) схарактеризувати валентний потенціал відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів відповідно до їхніх семантичних особливостей; 4) диференціювати актантні позиції, зумовлені валентною специфікою відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів, на лівобічні / правобічні, облігаторні / факультативні; 5) описати морфологічні та семантичні варіанти залежних іменникових компонентів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Орієнтація на три основні частиномовні критерії: семантичний, морфологічний, синтаксичний і додатковий словотвірний, із-поміж яких визначальним є семантичний, дає змогу вирізнити в системі частин мови числівник. Характерно, що до числівника як носія загальнокатегорійної семантики кількості меншою мірою застосовані морфологічні та синтаксичні критерії, оскільки цей лексико-граматичний клас слів майже втратив успадковані від іменників і прикметників граматичні категорії роду та числа й лишився виразником лише однієї граматичної категорії – категорії відмінка. Проте категорія відмінка не може представляти його частиномовну особливість, тому що характерна також для іменників і прикметників [1, 18–19; 2, 149]. Логічним продовженням цих міркувань є думка А. П. Загнітка про те, що категорія відмінка в числівника є «парадигматично і синтагматично слабкою, підтвердженням чого постає постійно внутрішньовідмінкова та міжвідмінкова конвергенція. Остання призводить до суттєвого скорочення кількості флексій як відмінкових показників. Слабкість числівника виявляється й у синтаксично позиційному аспекті ...» [11, 32]. Це засвідчує трансформація синтаксичних особливостей цього лексико-граматичного розряду слів, яка стала підґрунтям для твердження, що числівникові не властива виразна первинна синтаксична функція, зумовлена його лексичним значенням [17, 131; 2, 142; 5, 152].

Функційно-семантична диференціація цього лексико-граматичного класу зумовлює його здатність уживатися в синтаксичних позиціях інших частин мови, дублюючи їхні функції. Основною, визначальною, для числівників – виразників квантитативної функції – є присубстантивна позиція, що «... модифікує іменникове значення множини, надаючи йому точної кількісної окресленості, пор.: *дівчатка і п'ять дівчаток, дуби і три дуби, учні і двадцять учнів*» [5, 154]. Числівники в поєднанні з іменниками формують функційно-семантичну цілісність, що у формально-синтаксичній структурі неелементарного речення заступає позицію складеного підмета або сильнокерovanого другорядного члена речення, наприклад: *У тому містечку живуть два приятелі ...* (У. Самчук); *Тринадцять руж над вікнами цвіло* (М. Вінграновський); *Три дні дали на розмисли мені* (Л. Костенко); *Працівники музею Франка показали їй два листи, написані нею до Франка ...* (Р. Горак). Вихідною структурою для неподільного компонента (числівниково-іменникової сполуки) є речення, у якому числівник у поєднанні з аналітичною синтаксичною дієслівною морфемою-зв'язкою вжито в ролі присудка, пор.: *Чоловіків було два + Чоловіки сплять = ... сплять два чоловіки...* (У. Самчук). Числівниково-іменникова сполука в семантико-синтаксичній структурі речення звичайно перебуває у валентній рамці основного предиката. За такої умови основний предикат речення наділений активною валентністю, що полягає в здатності підпорядковуючого слова відкривати певні позиції для залежних компонентів. Числівниково-іменниковому складеному члену речення властива пасивна валентність, що регулює заповнення відкритих позицій залежними компонентами. У семантико-синтаксичній структурі речення числівники в поєднанні з іменниками заступають найтиповіші іменникові позиції – суб'єктну та об'єктну, наприклад: *... два деркачі <...> раптом притихли ...* (О. Довженко); *Знизу бігли проти нього три чи чотири чорні постаті* (У. Самчук); *... отаман наливає три чарки* (Ю. Мушкетик); *Любив козак три дівчиноньки ...* (Українська народна пісня). Числівниково-іменникова сполука в називному відмінку, що заступає суб'єктну позицію в семантико-синтаксичній структурі речення, вступає в корелятивні відношення з підметовою позицією формально-синтаксичної структури, що засвідчує форма координації як форма предикативного зв'язку. Числівниково-іменникова сполука в знахідному відмінку в семантико-синтаксичній струк-

турі речення спеціалізована на вживанні в об'єктній функції, що корелює з функцією припредикатного другорядного члена формально-синтаксичної структури речення, про що сигналізує форма керування – одна з форм підрядного зв'язку.

Для аналізованого лексико-граматичного класу слів також характерна означальна позиція, яку зреалізовано у формі узгодження числівника з опорним іменником, наприклад: *Гордій Павлович познайомив його з двома <...> громадянами* (І. Пільгук); *Очі старого сиділи глибоко в черепі і світили двома <...> іскрами* (В. Шевчук); *Якби не було тут цих двох людей, я загинув би від нудьги в Парижі* (О. Іваненко). Характерно, що узгодження числівників з опорними іменниками маємо в усіх непрямих відмінках, крім знахідного, числівниково-іменникових побудов. За такої умови числівники дублюють первинну, атрибутивну, прикметникову функцію, пор.: *Він не схилить свою голову перед цими двома державними страхопудами* (І. Пільгук); *... я рівночасно був змушений прийняти до свого дому одну вдову з двома дорослими дітьми ...* (І. Франко). Уживання числівників в атрибутивній позиції стає можливим за згортання двох або кількох речень в одне ускладнене. Ускладнення простого речення найчастіше маємо тоді, коли предикат одного з вихідних елементарних простих речень потрапляє з типової для нього центральної присудкової позиції в периферійну прислівну (звичайно присубстантивну) пор.: *Загін розмістився на возах + Возів було два = Загін розмістився на двох возах* (О. Іваненко). Як бачимо, у неелементарному простому реченні один предикат, займаючи сильну, тобто предикативну, позицію, має активну валентність, а другий, пересуваючись у залежну атрибутивну позицію, утрачає валентний потенціал.

Числівниково-іменникові побудови у формально-синтаксичній структурі речення іноді можуть заступати позицію приіменникового другорядного члена речення у функції означення, наприклад: *Його зразу ж підтримав <...> дебелий круглоголовий торк років сорока* (В. Малик); *Прийшла дівчинка. Маленька, шупла, років дванадцять ...* (У. Самчук); *... чорноока молодиця років тридцяти ...* (Ю. Мушкетик); а також позицію детермінантного члена речення в ролі обставин часу, місця й т. ін., що залежать не від окремого слова, а від речення загалом, наприклад: *Понад сім літ мучиться в турецькому полоні бояринів син Андрій* (Ю. Мушкетик); *Не десять і не сто років*

сторожують вони козацьку звиягу ... (Ю. Мушкетик); [*З гори. – І. М.] розгортався краєвид на всі чотири боки* (В. Шевчук). Варто зазначити, що семантико-синтаксичні та формально-синтаксичні позиції аналізованих числівниково-іменникових компонентів перебувають поза валентною рамкою предиката, тому в новітніх студіях їх кваліфіковано як невалентно структуровані позиції [5, 182].

Числівниково-іменниковий складений член речення, що в типових виявах перебуває у валентній рамці основного предиката речення, за зміни порядку слів перетворюється на основний предикат речення, виражений числівником, і суб'єктний компонент у формі родового відмінка. Постпозиція числівника щодо іменника засвідчує його переміщення із присубстантивного функціонування в предикативне. Зміна функційного діапазону зумовлює заміну числівникових граматичних категорій на дієслівні та сигналізує про синтаксичний ступінь відчислівникової вербалізації. Формально-синтаксичне функціонування числівників у ролі дієслів звичайно супроводжує дієслівна аналітична морфема-зв'язка *бути*, зрідка – інші дієслівні аналітичні морфем-напівзв'язки типу *стати, лишитися, зостатися, виявитися, здаватися* та ін. Морфема-зв'язка *бути* вирізняється на тлі інших морфем-напівзв'язок можливістю мати імпліцитний вияв у теперішньому часі. Вона слугує своєрідним дієслівним транспозитором, що закріплює притаманні дієслову парадигматичні характеристики, зокрема категорії часу, способу й особи, наприклад: [*Волив. – І. М.] шістдесят одна пара ...* (Ю. Мушкетик); *Їх [прибульців. – І. М.] було троє* (Ю. Мушкетик); *Два рази два буде чотири* (У. Самчук); *Хай нас буде не п'ятеро, а двоє ...* (У. Самчук).

На відміну від аналітичної морфем-зв'язки *бути*, інші дієслівні зв'язки типу *ставати / стати, лишатися / лишитися, зоставатися / зостатися, виявлятися / виявитися і под.*, крім указаних граматичних категорій, також зберігають видові ознаки, пор.: *... паперу стало мало* (У. Самчук); *... машин ставало дедалі більше ...* (П. Загребельний); [*Арабів. – І. М.] лишилось тільки кілька коло коней* (У. Самчук); *... їх залишилося тільки троє – Ігор, Ярославна та Славута* (В. Малик); *... зосталося багато вбитих* (П. Загребельний). Характерно, що ці дієслівні зв'язки можуть поєднувати з підметом не лише числівникову частину іменного складеного присудка, а й іменникову та прикметникову. Проте в граматичній структурі мови також виокремлено низку зв'язок, серед яких найпоширеніші такі:

виповнюватися / виповнитися, минати / минути, сповнюватися / сповнитися та ін., які поєднуються лише з числівниками. Такий числівниковий різновид іменного складеного присудка визначає кількісно-вікові характеристики істоти або предмета, наприклад: ... *їй [Марії. – І. М.] минуло тридцять* (О. Іваненко); ... *йому [Богданові. – І. М.] виповнилось дванадцять років* (Р. Горак); *Киляні тоді сповнилось дванадцять років* (Ю. Мушкетик).

Валентність відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів має виразно похідний характер. Вона зумовлена синтаксичним переходом числівникових компонентів із лексико-граматичного класу іменних слів у клас дієслівних похідних одиниць. Відчислівникові дієслівні синтаксичні транспозити в семантико-синтаксичній структурі простого елементарного речення виступають у ролі предикатів кількості, статус яких полягає в позначенні статичної постійної чи тимчасової кількісної характеристики предмета, що є частиною семантики стану в широкому розумінні [13, 17]. Валентний потенціал відчислівникових синтаксичних вербалізаторів умотивовано їхнім семантичним наповненням. Відчислівникові дієслівні синтаксичні транспозити, що передають семантику означеної, неозначеної, приблизної та розподільної кількості, належать до одновалентних сполук; відчислівникові синтаксичні транспозити із семантикою кількості-відношення утворюють двовалентні реченнєві структури. Лексеми із семантикою означеної кількості виражають точно окреслену кількість істот, конкретних предметів або частин, виділених у складі цілого. Як найбільш диференційовані за значеннєвими параметрами одиниці, вони формують ядро одновалентних відчислівникових похідних синтаксичних утворень. Їхніми морфологічними репрезентантами можуть виступати власне-кількісні, збірні та дробові числівники, семантико-синтаксичною валентністю яких прогнозовано одну облігаторну лівобічну актантну позицію – суб'єктну, що має специфічну морфологічну експлікацію – родовий відмінок, наприклад: ... *діток двійко* (Ю. Мушкетик); *Їх [турків. – І. М.] троє ... Троє ... Слідів – шість?* (Ю. Мушкетик); *[Дружинників. – І. М.] півсотні ...* (В. Малик); ... *в Острозі воріт двоє* (М. Вінграновський); *Вона там сьома, де було їх шість ...* (І. Драч).

Семантичну периферію одновалентних відчислівникових синтаксичних транспозитів формують похідні одиниці на позначення неозначеної, приблизної та розподільної кількості. До відчислівни-

кових синтаксичних дієслівних транспозитів із семантикою неозначеної кількості належить невелика за обсягом група слів, що називають точно не визначену, неконкретизовану множинну кількість. Морфологічними репрезентантами зазначених похідних дієслівних синтаксичних одиниць виступають здебільшого неозначено-кількісні числівники або відприслівникові числівники із семантикою великої або малої неозначеної кількості, валентні спроможності яких обмежено одним лівобічним облігаторним актантом – суб'єктом у формі родового відмінка, наприклад: [*Доходу. – І. М.*] **кількасот рублів** (Р. Горак); *Ще* [*кроків. – І. М.*] **кілька сотень** <...> *і хутір* ... (У. Самчук); *Диких звірів* **теж було мало** – *їжак, заєць, тхір* (О. Довженко); *Лисиць* **на острові було багато** (М. Трублаїні). Іноді відчислівникові вербалізати набувають семантики приблизної кількості й передають близьке до точного кількісне значення конкретних предметів чи істот. За такої умови вони становлять поєднання двох, переважно близьких у числовому ряду одиниць, або утворюють сполуку числівника з прийменниками-частками. Ці відчислівникові транспозити, як і аналізовані вище похідні дієслівні синтаксичні одиниці із семантикою означеної та неозначеної кількості, реалізують свій валентний потенціал через одну облігаторну лівобічну актантну позицію – суб'єктну, морфологічним варіантом якої виступає родовий відмінок, наприклад: [*Загиблих. – І. М.*] <...> **більш як шість тисяч** (П. Загребельний); [*Верст. – І. М.*] **до хутора близько п'ятдесяти** ... (Ю. Мушкетик); ... **дерев понад сто** (У. Самчук); *У стаді* [*тварин. – І. М.*] **три-шість**, *у період гону – до двадцяти* («Атлас тварин і рослин України»).

Одновалентні відчислівникові синтаксичні транспозити іноді можуть набувати значення розподільної кількості. Похідні синтаксичні одиниці зазначеної семантики визначають однаковий розподіл чогонебудь між кимось або чимось і являють собою поєднання прийменника *по* з числівником або кількісно-іменною формою. Вони також виявляють здатність до сполучення з одним лівобічним облігаторним актантом – суб'єктом у формі родового відмінка, наприклад: *Апельсинів у дітей було по п'ять*; [*Воїв. – І. М.*] <...> **було по два, по три** ... (В. Малик); [*Вояків. – І. М.*] – **по півтисячі** (В. Малик); [*Грошей. – І. М.*] <...> **по десять гривень** ... (П. Загребельний).

Одновалентні відчислівникові дієслівні синтаксичні транспозити, що належать до аналізованих вище семантичних груп, звичайно

утворюють двокомпонентні реченнєві структури, у яких у позиції присудка актуалізовано кількісну ознаку, а в позиції підмета окреслено носія цієї кількісної ознаки, наприклад: *[Прислужниця. – І. М.] чотириста ...* (П. Загребельний); *Пастухів було п'ятеро ...* (Ю. Мушкетик); *[Церков. – І. М.] налічується понад чотириста ...* (П. Загребельний); *... їх лише двоє* (У. Самчук); *Хлопців <...> мало ...* (В. Дрозд). Статусу двокомпонентних надають таким реченнєвим конструкціям Н. Ю. Шведова [25, 330], Г. О. Золотова [12, 133], І. Р. Вихованець [4, 111; 5, 182], К. Г. Городенська [6], О. Г. Межов [19, 66; 20, 100], Н. М. Костусяк та ін. [16, 258]. Реченнєві побудови, у яких родовий відмінок іменника передує числівникові, у новітній літературі кваліфіковано як двоскладні семантично елементарні [4, 111; 24, 7; 16, 258]. Поєднання відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів з одним лівобічним актантним компонентом у функції суб'єкта засвідчує мінімальний вияв валентної актантної деривації аналізованих предикатних елементів.

Двоскладні семантично елементарні речення потрібно відрізнити від двоскладних неелементарних реченнєвих побудов, у яких підмет ужито в називному відмінку, а числівниковий складений присудок являє собою поєднання зв'язкових елементів, серед яких – дієслівні невластне-зв'язки типу *становити, дорівнювати, налічувати, нараховувати* та ін. і числівниково-іменникової сполуки в ролі основної частини складеного присудка, наприклад: *Загальна площа [Волинської області. – І. М.] становить 2 млн 14,4 тисячі гектарів* («Ґрунти Волинської області»); *Загальний річний об'єм стоку річок у межах області в середньому за рік становить 3 млрд 816 млн м³* («Ґрунти Волинської області»); *Найдрібніша галактика нараховує близько 100 000 зірок, найбільша – до 3000 млрд* («Атлас вчителя»); *Голки ... сягають до 8 см завдовжки* («Атлас тварин і рослин України»).

У межах аналізованих семантичних груп одновалентних відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів вирізняємо похідні одиниці із семантикою кількісно-вікової ознаки, що визначають вік людини, якоїсь іншої істоти або предмета точно, недиференційовано або приблизно, наприклад: *І хоч йому [синові. – І. М.] вже двадцять сім років, він так само для неї той, кого треба нагодувати* (В. Шевчук); *Піді мною необ'їжджений кінь, мені тридцять шість літ. Я – Іслам-Ґрей ...* (Р. Іваничук); *... п'ятдесят йому [бояринові. – І. М.] чи*

шістдесят? (В. Малик); *Той загинув, коли Іванові не виповнилося й десяти років* (Ю. Мушкетик). Характерно, що реченнєві структури, складниками яких є відчислівникові дієслівні синтаксичні транспозити на позначення кількісно-вікової ознаки та суб'єкти кількісно-вікової ознаки, найчастіше належать до односкладних одноособових (безособових) зі складеним головним членом, основна частина якого виражена числівником (числівниково-іменниковою сполукою), зрідка – до двоскладних реченнєвих побудов із числівниковим складеним присудком. Важливо зазначити, що в односкладному одноособовому реченні відчислівникові дієслівні транспозити із семантикою кількісно-вікової ознаки реалізують свій валентний потенціал через одну облігаторну лівобічну актантну позицію – суб'єктну, що морфологічно експлікована давальним відмінком, наприклад: *Йому [Алімові. – І. М.] тільки двадцять п'ять років ...* (Р. Іваничук); *Мені сорок два роки* (В. Підмогильний); *Цього року в М'ясниці, перед великим постом, йому [Володькові. – І. М.] сповнилось сім років* (У. Самчук). Двоскладні реченнєві структури з відчислівниковими дієслівними синтаксичними транспозитами на позначення кількісно-вікової ознаки вирізняються на тлі односкладних здатністю поєднуватися з актантним компонентом у формі називного відмінка, наприклад: *[Князь. – І. М.] мав сорок чотири роки* (В. Малик); *Терешнівський Прокіп <...> має вже сорок років* (У. Самчук); *... річ має понад тисячу років* (П. Загребельний). Іменниковий компонент *рік* у мовленні може набувати імпліцитного вияву, що пов'язано із семантичною достатністю відчислівникового дієслівного синтаксичного транспозита, наприклад: *... Федорі – сорок сім* (П. Загребельний); *... їй [Марії. – І. М.] минуло тридцять* (О. Іваненко); *– Мені вже двадцять сім, і прошу ставитись до мене з повагою, – засміявся Митя* (О. Іваненко).

Іноді відчислівникові дієслівні синтаксичні транспозити можуть позначати кількісну характеристику предметів у зв'язку з іншими предметами й у такий спосіб засвідчувати кількісну перевагу одних із них над іншими або меншу кількість одних, порівняно з іншими. Значеннєва специфіка цих похідних дієслівних синтаксичних одиниць зумовлює збільшення їхніх валентних спроможностей і дає змогу вирізнити в складі відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів їхній значеннєвий різновид – предикатні одиниці із семантикою кількості-відношення. У граматичній структурі україн-

ської мови цей семантичний різновид виражений словами *менше, більше, найменше, найбільше*.

Для валентності відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів із семантикою кількості-відношення характерне збільшення залежних актантів позицій. Аналізовані предикатні одиниці формують трикомпонентні семантично елементарні синтаксичні конструкції. Відчислівникові дієслівні синтаксичні транспозити зі значенням вищого ступеня порівняння в структурі семантично елементарного простого речення відкривають дві облігаторні актантні позиції. Першу заступає лівобічний актант у функції суб'єкта кількості-відношення. Друга позиція закріплена за правобічним актантом у функції об'єкта кількості-відношення. Роль морфологічного варіанта суб'єктного компонента при таких похідних синтаксичних одиницях закріплена за родовим відмінком, інші відмінкові форми в цій позиції не зафіксовані. Морфологічними репрезентантами об'єкта найчастіше виступають прийменникові відмінки: знахідний відмінок із прийменником *за* або родовий із прийменником *від*, рідше – підрядна частина зі сполучником *ніж*, наприклад: *Хлопчиків більше від дівчаток; Апельсинів менше за лимонів; Дерев більше, ніж кущів*.

Досить часто трапляються реченнєві конструкції, у яких значення об'єкта кількості-відношення (того самого суб'єкта в інший часовий проміжок) закладено в семантиці дієслівної зв'язки, що разом із числівниковим компонентом є складником відчислівникового дієслівного синтаксичного транспозита. За цих умов нормативною є двокомпонентна конструкція, у якій експліцитно виражений тільки суб'єкт кількості-відношення, наприклад: ... *машин ставало дедалі більше* ... (П. Загребельний); *І хоч з роками в його душі світлої барви ставало все менше й менше, а темної більше й більше*... (Ю. Мушкетик); ... *сил стає все менше й менше* (Ю. Мушкетик); ... *дівчат ставало на лавках менше*... (В. Шевчук).

Відчислівникові дієслівні синтаксичні транспозити зі значенням найвищого ступеня порівняння реалізують свій валентний потенціал через один лівобічний облігаторний (суб'єктний) та один правобічний факультативний (об'єктний) компоненти, наприклад: *Жінок найбільше серед вчителів. Дівчат найменше з-поміж спортсменів*. Суб'єкти кількості-відношення, зумовлені валентністю відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів із суперлативною

семантикою, мають таке саме морфологічне вираження, що й суб'єкти кількості-відношення, залежні від дієслівних синтаксичних транспозитів із компаративною семантикою. Об'єкти кількості-відношення звичайно виражені формою родового відмінка з прийменниками *серед, з-поміж* і под. Їх кваліфікуємо як факультативні компоненти, вилучення яких не порушує граматичної й комунікативної цілісності реченнєвої конструкції. Імплицитний вияв об'єктної синтаксеми зумовлений великою семантичною самодостатністю відчислівникового дієслівного синтаксичного транспозита із суперлативною семантикою. За таких умов нормативним є формальне заповнення лише однієї суб'єктної позиції, наприклад: ... *там, де осокорів найбільше*, – *запорозька пристань* (Ю. Мушкетик); *Найбільше затьоків і плям* – *з північної сторони* ... (Ю. Мушкетик); ... *тут найменше ворожих дозорів* (Ю. Мушкетик); ... *найбільше богів, набагато дужчих, могутніших, хитріших*... (П. Загребельний).

Суб'єктні синтаксеми, зумовлені валентністю відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів із семантикою означеної, неозначеної, приблизної, розподільної кількості та кількості-відношення, позначають осіб, тварин, конкретні предмети та ін., що є пасивними носіями постійної чи тимчасової кількісної ознаки, наприклад: [*Морських піхотинців. – І. М.*] *було вісімнадцять* (Л. Костенко); ... *було їх [грабіжників. – І. М.] троє чи четверо* ... (П. Загребельний); [*Худоби. – І. М.*] *мало залишилося у половців після важкої зими* (В. Малик); *Там теж чимало буслячих гнізд* (Ю. Мушкетик); [*Землі. – І. М.*] *по дві, дві з половиною десятини* ... (У. Самчук); *Восени злив стає менше* («Ґрунти Волинської області»). Об'єктні компоненти, на відміну від суб'єктних, мають обмежену сферу функціонування. Вони зафіксовані лише при відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитах із семантикою кількості-відношення. Об'єкт кількості-відношення звичайно позначає особу або предмет, для якого характерна однотипна із суб'єктом ознака порівняння, що представлена в ньому більшою або меншою мірою, наприклад: *Нас <...> більше за добру європейську державу* (О. Довженко); ... *їх [років. – І. М.] було більше, ніж <...> чисел* ... (В. Шевчук).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, валентність відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів має виразно похідний характер. Числівникові компоненти набувають

валентних спроможностей за умови функційного переміщення в первинну для дієслова присудкову позицію. Їхній валентний потенціал умотивовано семантичним наповненням. До одновалентних належать відчислівникові дієслівні синтаксичні транспозити із семантикою означеної, неозначеної, приблизної та розподільної кількості. Один залежний лівобічний суб'єктний компонент є межею мінімального вияву валентної актантної деривації відчислівникових похідних синтаксичних одиниць. Двовалентними вважаємо лише відчислівникові синтаксичні транспозити на позначення кількості-відношення, які, крім лівобічної позиції, що заповнює актант у суб'єктній функції, відкривають правобічну позицію для актанта у функції об'єкта. Два залежних компоненти сигналізують про максимальний вияв валентної актантної деривації відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів. У подальшому потребують усебічного аналізу іменникові компоненти, зумовлені валентним потенціалом відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів.

Список використаної літератури

1. Арполенко Г. П. Числівник української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк. – К. : Наук. думка, 1980. – 242 с.
2. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
5. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Університет. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
6. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості / К. Г. Городенська // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – №5. – С. 23–26.
7. Городенська К. Г. Семантичні групи прислівників у синтаксичній сфері дієслова / К. Г. Городенська // Наук. Часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 10. – С. 110–114.
8. Городенська К. Г. Кореляції синтаксичних категорій предикатності і предикативності в українській мові / К. Г. Городенська // Проблеми сучасної функційно-категорійної грамматики : [зб. наук. пр. на пошану члена-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця /

- уклад.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. – С. 89–103.
9. Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 48–56.
 10. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
 11. Загнітко А. П. Граматична концепція Івана Вихованця / А. П. Загнітко // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики : [зб. наук. пр. на пошану члена-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця / уклад.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. – С. 11–40.
 12. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
 13. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кавера. – К., 2008. – 24 с.
 14. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности / С. Д. Кацнельсон // Вопр. языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32.
 15. Кендюшенко А. Г. Про семантичну структуру речень з предикативними прислівниками / А. Г. Кендюшенко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 50–54.
 16. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
 17. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова: морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища шк., 1983. – 264 с.
 18. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т. Є. Масицька. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
 19. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – 184 с.
 20. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
 21. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
 22. Пасічник І. А. Категорія валентності предикативних прикметників : [монографія] / І. А. Пасічник. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 184 с.
 23. Плющ М. Я. Синтаксична транспозиція відмінкових форм прикметника у предикативній позиції / М. Я. Плющ // Наук. часоп. Нац. пед.

- ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. пр. / відп. ред. М. Я. Плющ]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 7. – С. 86–90.
24. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Попович. – К., 2002. – 19 с.
 25. Русская грамматика : в 2 т. / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1982. – Т. 1. – 783 с.; – Т. 2. – 709 с.
 26. Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высш. шк., 1978. – 258 с.
 27. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.
 28. Тимкова В. А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові : [монографія] / В. А. Тимкова. – К. : Кондор, 2005. – 134 с.

УДК 81'23:821.161.2-1

Тетяна Павлюк

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПОРІВНЯЛЬНОЇ КОНСТРУКЦІЇ

У статті розглянуто процес концептуалізації семантичної структури порівняльного звороту сучасного українського поетичного тексту. Визначено семантичні групи предметів та образів порівнянь, які використовують мовці для концептуалізації таких ментальних понять, як 'серце', 'доля', 'зоря', 'я'.

Ключові слова: концептуалізація, когнітивна ознака, семантика, предмет, образ, основа порівняння.

Павлюк Т. Концептуализация семантической структуры сравнительного оборота. В статье рассмотрен процесс концептуализации семантической структуры сравнительного оборота украинского поэтического текста. Определены семантические группы предметов и образов сравнений, используемых авторами для концептуализации таких ментальных понятий, как 'сердце', 'судьба', 'звезда', 'я'.

Ключевые слова: концептуализация, когнитивный признак, семантика, предмет, образ, основа сравнения.

Pavliuk T. Conceptualization of Semantic Structure of Comparative Turn. The process of conceptualization of comparative turn's semantic structure of modern